

UDK 338.43+631.1:658.3
Pregledni članak
Primljeno: 18. 6. 1992.

Dr. Dragutin Rilke,
Ekonomski fakultet Osijek

ČOVJEK U SUSTAVU ČIMBENIKA AKTIVNOSTI PRIVATNIH POLJOPRIVREDNIH GOSPODARSTAVA*

Zavisnost učinaka, koje svojom aktivnošću ostvaruju pojedina poljoprivredna gospodarstva, pa prema tome i učinaka koji se ostvaruju u poljoprivredi zemlje u cjelini, a kvantitativnim i kvalitativnim obilježjima uvjeta, odnosno čimbenika poljoprivredne aktivnosti te svrshodnosti i stupnja racionalnosti njihova korišćenja, upućuju na potrebu utvrđivanja mjere u kojoj se pojedini od njih, zbog neodgovarajućih obilježja ili neodgovarajućeg stupnja racionalnosti korišćenja, javljaju kao čimbenici smetnje ostvarivanju željenih rezultata.

U nastojanjima da se unaprijedi poljoprivredna aktivnost u zemlji, ali i u svakoj pojedinoj organizacionoj jedinici — gospodarstvu, neophodno je stoga razvijati značajke koje obilježavaju čovjeka, odnosno poljoprivredno stanovništvo kao čimbenika te aktivnosti. Riječ je prije svega o broju aktivnih poljoprivrednih stanovnika, o njihovoj dobnoj i spolnoj strukturi te o njihovoj obrazovanosti.

U radu pokušalo se na primjeru poljoprivrednog stanovništva Republike Hrvatske, ukazati na taj problem.

* Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata projekta "Istaživanje i modeliranje novih financijsko-ekonomskih aspekata razvoja poduzeća u Republici Hrvatskoj" kojeg financira Ministarstvo znanosti tehnologije i informatike Republike Hrvatske u razdoblju 1991.-1993. godine

Kretanja u poljoprivrednoj proizvodnji Republike Hrvatske, i takvim kretanjima uvjetovano stanje u njoj poljoprivredi, naglašavaju problem potpunijeg ostvarivanja funkcija poljoprivrede, prije svega, proizvodnje dovoljnih količina kakvoćnih poljoprivrednih proizvoda namijenjenih ishrani stanovništva i izvozu te opskrbi industrije sirovinama biljnog i životinjskog porijekla.

Stupanj potpunosti ostvarivanja spomenutih, ali i svih drugih funkcija poljoprivrede, ovisi o veličini, kakvoći i drugim obilježjima poljoprivredne proizvodnje, pa se stoga redovito, u središtu društvenog interesa, nalaze s jedne strane kretanja u poljoprivrednoj proizvodnji, a s druge strane čimbenici koji nas ograničavaju u nastojanjima da ostvarimo željeni opseg, kakvoću pa i cijenu te proizvodnje.

Čimbenici poljoprivredne aktivnosti su brojni, međutim u osnovi svih, uvažavajući njihova obilježja te svrhovitost i stupanj racionalnosti uporabe, nalazi se čovjek — poljoprivrednik. Suglasno zadatku, izraženom u naslovu, cilj je ovog rada ukazivanje na ulogu i mjesto čovjeka, odnosno poljoprivrednog stanovništva i radne snage u poljoprivredi, u sustavu čimbenika aktivnosti privatnih poljoprivrednih gospodarstava u Republici Hrvatskoj.

U pristupu utvrđivanju mjesta i uloge poljoprivrednog stanovništva i radne snage u poljoprivredi, u sustavu čimbenika aktivnosti poljoprivrednih gospodarstava, naše je polazište da je čovjek — poljoprivrednik ključni čimbenik razvijanja obilježja te svrhovitosti i stupnja racionalnosti uporabe uvjeta poljoprivredne aktivnosti tj. prirodnih uvjeta, posjedovne strukture, tehničke opremljenosti, organizacije poljoprivredne proizvodnje pa i potrošnje poljoprivrednih proizvoda i drugih. Polazište je dakle saznanje da o čovjeku, odnosno o poljoprivrednom stanovništvu, o aktivnim poljoprivrednicima, o njihovoj fizičkoj i umnoj snazi o njihovoj sposobnosti, želji, htijenju i nastojanju ovisi, u značajnoj mjeri i uspješnost s kojom se ostvaruje poljoprivredna aktivnost.

Odgovarajuća količinska i kakvoćna obilježja poljoprivrednog stanovništva i aktivnih poljoprivrednika bitna su pretpostavka njihovih sposobnosti, želja, htijenja i nastojanja i stoga su ona i predmetom našeg interesa.

POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO I RADNA SNAGA KAO ČIMBENIK POLJOPRIVREDNE AKTIVNOSTI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Višestranost mogućeg neposrednog i posrednog utjecaja čovjeka na poljoprivrednu aktivnost upućuje na potrebu da se poljoprivrednom stanovništvu i radnoj snazi u poljoprivredi, kao čimbeniku poljoprivredne aktivnosti, posveti posebna pažnja.

U naglašavanju značenja koje ima poljoprivredno i aktivno poljoprivredno stanovništvo za poljoprivrednu aktivnost polazimo od saznanja da je čovjek — poljoprivrednik inicijator i organizator poljoprivredne aktivnosti, mogući čimbenik razvijanja količinskih i kakvoćnih obilježja uvjeta te aktivnosti, neposredni proizvođač koji te uvjete s određenim stupnjem racionalnosti i svrsishodnosti koristi te posredni ili neposredni korisnik proizvedenih poljoprivrednih proizvoda. Čovjek, tj. poljoprivrednik je prema tome neprekidno prisutan u procesu poljoprivredne aktivnosti, s njim ta aktivnost započinje, odvija se i završava. Poljoprivredna aktivnost je, s punim se pravom može ustvrditi, ogledalo količinskih i kakvoćnih obilježja poljoprivrednog i aktivnog poljoprivrednog stanovništva — njihovog broja, dobne strukture, strukture prema aktivnosti, spolne strukture, obrazovanosti i drugih.

Razmatranja o poljoprivrednom stanovništvu temeljit ćemo dijelom na statističkim podacima za cjelokupno poljoprivredno stanovništvo Republike Hrvatske, a dijelom na statističkim podacima za poljoprivredno stanovništvo bivše Zajednice općina Osijek. Osim toga, u cilju izvjesnijih pojašnjenja koristit ćemo i dio zapažanja dobivenih anketom kojom su obuhvaćena određena privatna poljoprivredna gospodarstva na području bivše Zajednice općina Osijek.

Osnovno količinsko obilježje poljoprivrednog stanovništva je njegova veličina tj. broj poljoprivrednih stanovnika. Da bismo naglasili značenje ovog obilježja dovoljno je istaknuti njegov utjecaj na razvijanje drugih obilježja, količinskih i kakvoćnih, kako ukupnog, tako i posebno, aktivnog poljoprivrednog

stanovništva. O broju poljoprivrednih stanovnika ovisi agrarna gustoća i veličina fonda aktivnog poljoprivrednog stanovništva, zatim dobna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva i obrazovanost aktivnih poljoprivrednika, nadalje veličina posjeda i gospodarstava, tehnička opremljenost, proizvodna orijentacija i stupanj robnosti gospodarstva, priroda poljoprivrednih gospodarstava, izvori prihoda koje gospodarstva ostvaruju i sl., što sve utječe na odnos poljoprivrednika prema proizvodnoj aktivnosti. Pri isticanju značenja broja poljoprivrednog stanovništva za poljoprivrednu aktivnost ne zanemarujemo stajalište da samo optimalni broj i struktura tih stanovnika pozitivno djeluje na poljoprivrednu aktivnost, ali isto tako da je njihov optimalni broj promjenljiva veličina, veličina koja se mijenja pod utjecajem, prvenstveno, promjena u količini i strukturi poljoprivrednih zemljišnih površina, strukture poljoprivredne proizvodnje, razine tehničke opremljenosti te obrazovanosti poljoprivrednika.

Broj poljoprivrednih stanovnika u Republici Hrvatskoj, prema rezultatima popisa stanovništva u 1981. godini, iznosio je 667,696, što je predstavljalo 15,2% tada ukupnog stanovništva. Imamo li u vidu da je broj poljoprivrednih stanovnika u 1961. godini, u Republici Hrvatskoj, iznosio 1.824.819, a u 1971. godini 1.431.865, poljoprivredno stanovništvo u našoj Republici smanjilo se u 1981. godini, u odnosu na stanje u 1961. godini za 63,41%, a u odnosu na stanje u 1971. godini za 53,37%.

U desetogodišnjem razdoblju od 1961. do 1971. godine poljoprivredno stanovništvo smanjivalo, se, prosječno godišnje, za 39.313 osoba, a u razdoblju od 1971. do 1981. godine za 76.399 osoba, odnosno u cijelom dvadesetogodišnjem razdoblju, tj. od 1961. do 1981. godine, prosječno godišnje za 57.865 osoba. Smanjivanje broja poljoprivrednih stanovnika, koje je bilo posljedica, prvenstveno, općih privrednih kretanja, a koja je obilježavalo otvaranje novih radnih mjesta u izvanpoljoprivrednim djelatnostima, i povoljne mogućnosti za zapošljavanje u inozemstvu, uz relativno nepovoljne ekonomske uvjete poslovanja u poljoprivredi zemlje, nije se ravnomjerno ostvarivalo u vremenu i prostoru.

Tablica 1

UKUPNO I POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO U REPUBLICI HRVATSKOJ U 1961. 1971. I 1981. GODINI

— u 000

Popis	Ukupno stanovništvo	Poljoprivredno stanovništvo	Nepoljoprivred. stan.	Smanjenje polj. stanovništva	Udio poljopr. stan. u ukupno u %
1961.	4159696	1824819	2334877	-	43,9
1971.	4426221	1431685	2994536	393134	32,3
1981.	4601469	667696	3933773	763989	15,2

Izvor: SGH — 1987, str. 85.

Kretanje broja poljoprivrednih stanovnika utjecalo je i na mijenjanje agrarne gustoće. Shvatimo li agrarnu gustoću kao odnos broja poljoprivrednih stanovnika i poljoprivrednih ili obradivih površina, tada je agrarna

gustoća u Republici Hrvatskoj, u 1961. godini iznosila 54,0 odnosno 82,0, u 1971. godini 42,8 odnosno 65,4, a u 1981. godini 20,5 odnosno 32,2.

Tablica 2.

AGRARNA GUSTOĆA U REPUBLICI HRVATSKOJ U 1961. 1971. I 1981. GODINI

	G o d i n a		
	1961.	1971.	1981.
Poljoprivredno stanovništvo u 000	1825	1432	668
Poljoprivredne površine u 000 ha	3380	3344	3253
Broj poljoprivrednih stanovnika na 100 ha poljoprivrednih površina	54,0	42,8	30,5
Obradive površine u 000 ha	2225	2188	2070
Broj poljoprivrednih stanovnika na 000 ha obradivih površina	82,0	65,4	32,2

Mogući utjecaj povećane agrarne gustoće na pojavu agrarne prenaseljenosti i posljedice koje može s tim u svezi izazvati, kao što su daljnje cijepanje poljoprivrednog posjeda, slabljenje tehničke opremljenosti, kvarenje strukture stočnog fonda, slabljenje robnosti, smanjenje dohotka, posebno novčanog, i u svezi s tim nemogućnost ulaganja u proširenu reprodukciju uz snižavanje životnog standarda poljoprivrednika i sl., čini uočeno smanjivanje agrarne gustoće povoljnom pojavom, razumljivo pod pretpostavkom da je pridonosilo njenom optimaliziranju. U dvadeset promatranih

godina tj. od 1961. do 1981. godine agrarna gustoća, utvrđena na osnovi poljoprivrednih površina, smanjila se za 33,5 jedinica, a na osnovi obradivih površina za 49,8 jedinica.

Različiti odnosi stanovništva i poljoprivrednih i obradivih površina na užim područjima, a koji su posljedica specifičnih obilježja različitih utjecaja, čini na tim područjima različitom i agrarnu gustoću. Podaci o agrarnoj gustoći u 1981. godini u općinama bivše Zajednice općina Osijek, koje primjera radi iznosimo u slijedećem pregledu, to pokazuju.

Tablica 3.

AGRARNA GUSTOĆA U OPĆINAMA BIVŠE ZAJEDNICE OPĆINA OSIJEK U 1981. GODINI

Općina	Broj polj. stanovnika	Poljoprivr. površine u 000 ha	Broj polj. stan. na 100 ha polj. povr.	Obradive površine u 000 ha	Broj polj. stan. na 000 ha obr. površine
Z.O. Osijek	160767	668,4	24,1	606,5	26,5
Beli Manastir	11922	77,2	15,4	61,8	19,3
Donji Miholjac	6732	32,1	21,0	28,7	23,5
Đakovo	13599	55,5	24,5	49,0	27,8
Našice	8272	39,7	20,8	34,4	24,0
Nova Gradiška	14918	53,7	27,8	46,6	32,0
Orahovica	3272	23,7	13,8	21,5	15,2
Osijek	10942	50,9	21,5	48,4	22,6
Podravska Slatina	10258	44,3	23,2	37,4	27,4
Slavonska Požega	17581	64,1	27,4	55,7	31,6
Slavonski Brod	16193	68,2	23,7	55,5	29,2
Valpovo	3667	25,4	14,4	23,7	15,5
Vinkovci	17772	61,9	28,7	59,3	30,0
Vukovar	12331	47,3	26,1	44,7	27,6
Županja	13308	42,4	31,4	39,8	33,4

Agrarna gustoća u bivšoj Zajednici općina Osijek, u 1981. godini iznosila je 24,1 na osnovi poljoprivrednih površina, a 26,5 na osnovi obradivih površina što znači da je odstupala od agrarne gustoće u Republici Hrvatskoj i to u odnosu na poljoprivredne površine za +3,6 jedinica, a u odnosu na obradive površine za -5,7 jedinica. Unutar bivše Zajednice općina Osijek odstupanja od prosječne agrarne gustoće u Zajednici kretala su se kod agrarne gustoće utvrđene na osnovama poljoprivrednih površina od -10,3 jedinice do +7,3 jedinice, a kod agrarne gustoće utvrđene na osnovama obradivih površina od -11,3 jedinica do +6,9 jedinica.

Agrarna gustoća koliko je posljedica razvijenosti narodnog gospodarstva i položaja poljoprivrede u njemu, toliko je po mogućim utjecajima i značajan čimbenik poljoprivredne aktivnosti. Podsjetimo još

jednom da agrarna gustoća izražava "opterećenost" poljoprivrednih površina i posebno obradivih površina poljoprivrednim stanovnicima, a da broj tih stanovnika odnosno njihov "pritisak" na te površine uz druge čimbenike, utječe kao što smo to ranije naglasili, među ostalim na veličinu gospodarstava na proizvodnu orijentaciju, na tehničku opremljenost, na stupanj robnosti, na vezanost poljoprivrednika za zemlju i uopće na shvaćanja i ponašanja poljoprivrednika.

Od obilježja poljoprivrednog stanovništva, naročito značajnih za utjecanje na poljoprivrednu aktivnost, ističemo veličinu i druga obilježja aktivnog poljoprivrednog stanovništva, odnosno radne snage angažirane u poljoprivrednoj aktivnosti. O broju aktivnih poljoprivrednika, o njihovoj spolnoj i dobnoj strukturi, o njihovoj obrazovanosti ovise velikim dijelom veličina, struktura i uspješnost proizvodnje.

Tablica 4.

POLJOPRIVREDNO I AKTIVNO POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO U REPUBLICI HRVATSKOJ PREMA POPISIMA

Godina popisa stanovništva	Poljoprivredno stanovništvo	Aktivno polj. stanovništvo	% aktivnog stanovništva
1961.	1824819	980590	53,7
1971.	1431685	828389	57,9
1981.	667696	414742	62,1

Izvor: SG SRH 1987, str. 85.

Kretanja u privredi Republike Hrvatske, koja su omogućavala povećano zapošljavanje u izvanpoljoprivrednim djelatnostima kao i zapošljavanje dijela stanovništva u inozemstvu, imala su za posljedicu smanjivanje broja poljoprivrednih stanovnika, ali i smanjivanje broja aktivnih poljoprivrednih stanovnika. Iz podataka koje smo iznijeli u prethodnom pregledu vidljivo je da se broj aktivnih poljoprivrednika, u razdoblju od 1961. do 1971. godine smanjio za 15,5%, a u razdoblju od 1971. do 1981. godine za 49,9%. U cijelom dvadesetogodišnjem razdoblju tj. od 1961. do 1981. godine broj aktivnih poljoprivrednika smanjio se za 57,7%. Prema smanjenju ukupnog poljoprivrednog stanovništva koje je u razdoblju od 1961. do 1981. godine iznosilo 63,4%, aktivno poljoprivredno stanovništvo smanjilo se nešto manje, tj. za 57,7%. Intenzitet smanjivanja, kako ukupnog, tako i aktivnog poljoprivrednog stanovništva, bio je u promatranom vremenu, različit, kako to i pokazuju iznijeti podaci.

Sporije smanjivanje aktivnog poljoprivrednog stanovništva u odnosu na ukupno posljedica je napuštanja poljoprivrede i od strane osoba koje uopće nisu bile, ili nisu bile u značajnijoj mjeri angažirane u poljoprivrednoj aktivnosti, ali i zadržavanja u aktivnosti, a ponekad i ponovnog aktiviranja starijih osoba, što će pokazati i dobna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva.

Značajni su i podaci o odnosu aktivnog poljoprivrednog stanovništva i poljoprivrednih i obradivih površina, odnosno o "gustoći aktivnih poljoprivrednika".²

² Agrarnom gustoćom obilježava se odnos ukupnog poljoprivrednog stanovništva i aktivnog poljoprivrednog stanovništva prema poljoprivrednim i obradivim površinama. Da bismo naglasili razliku između gustoće na osnovi ukupnog i gustoće na osnovi aktivnog poljoprivrednog stanovništva "agrarnom gustoćom", obilježiti ćemo odnos ukupnog poljoprivrednog stanovništva prema tim površinama, a "gustoćom aktivnih poljoprivrednika" odnos aktivnog poljoprivrednog stanovništva i tih površina.

Tablica 5.

GUSTOĆA AKTIVNIH POLJOPRIVREDNIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ U 1961. 1971. I 1981. GODINI

	1961.	1971.	1981.
Aktivno poljoprivredno stanovništvo	980590	828389	414742
Poljoprivredne površine u 000 ha	3380	3344	3253
Broj aktivnih polj. stanovnika na 100 ha polj. površina	29,0	24,8	12,7
Obr. površine u 000 ha	2225	2188	2070
Broj aktivnih polj. na 100 ha obr. povr.	44,0	37,9	20,0

Gustoća aktivnih poljoprivrednika, koju shvaćamo kao broj aktivnih poljoprivrednika na 100 ha poljoprivrednih ili obradivih površina, smanjivala se u promatranom dvadesetgodišnjem razdoblju. U odnosu na poljoprivredne površine gustoća aktivnih poljoprivrednika smanjila se sa 29,0 u 1961. na 12,7 jedinica u 1981. godini, odnosno za 56,2%, a u odnosu na obradive površine sa 44,0 u 1961. na 20,0 jedinica u 1981. godini, odnosno za 54,5%. Pod pretpostavkom da su smanjenja broja aktivnih poljoprivrednika na jedinicu površine prouzročile i pratile pojave koje po prirodi svog utjecaja djeluju na smanjenje potrebnog broja radnika, kao što su npr. razvijanje tehničke osnove, odnosno opremljenosti gospodarstva ili preorijentacija u proizvodnji, u smislu napuštanja radnointenzivnih grana i kultura, ili ravnomjernija i potpunija uporaba radne snage itd., tada ovo smanjivanje izražava pozitivno kretanje. Suprotno tome, ako smanjivanje gustoće aktivnih poljoprivrednika znači slabljenje radne osnove gospodarstava, ako ono znači istovremeno i

Tablica 6.

GUSTOĆA AKTIVNIH POLJOPRIVREDNIKA U OPĆINAMA BIVŠE ZAJEDNICE OPĆINA OSIJEK U 1981. GODINI

Općina	Broj aktivnih polj. stanovnika	Poljoprivr. površine u 000 ha	Broj aktivnih polj. stan. na 100 ha obr. površina	Obradive površine u 000 ha	Broj aktivnih polj. stan. na 100 ha obr. površina
Z. O. Osijek	81943	668,4	12,3	606,5	13,5
Beli Manastir	5976	77,2	7,7	61,8	9,7
Donji Miholjac	2901	32,1	9,0	28,7	10,1
Đakovo	5886	55,5	10,6	49,0	12,0
Našice	4669	39,7	11,8	34,4	13,6
Nova Gradiška	9150	53,7	17,0	46,6	19,6
Orahovica	1445	23,7	6,1	21,5	6,7
Osijek	4638	50,9	9,1	48,4	9,6
Podravska Slatina	5950	44,3	13,4	37,4	15,9
Slavonska Požega	10752	64,1	16,8	55,7	19,3
Slavonski Brod	8173	68,2	12,0	55,5	14,7
Valpovo	1892	25,4	7,4	23,7	8,0
Vinkovci	8836	61,9	14,3	59,3	14,9
Vukovar	5901	47,3	12,5	44,7	13,2
Županja	5774	42,4	13,6	39,8	14,5

Izvor: SG ZOO 1985, str. 55,206. i 207

kvarenje dobne i spolne strukture aktivnih poljoprivrednih stanovnika tada je ova pojava svakako negativna.

Kao što je bio slučaj kod agrarne gustoće tako je i za gustoću aktivnih poljoprivrednika karakteristična nerazmjernost po užim područjima. Primjer gustoće aktivnih poljoprivrednika po općinama na području bivše Zajednice općina Osijek, prema rezultatima popisa, u 1981. godine to jasno pokazuje. Gustoća aktivnih poljoprivrednika na osnovama poljoprivrednih površina za Zajednicu općina Osijek iznosila je 12,3, a kretala se u rasponu od 6,1, kolika je bila u općini Orahovica, do 17,0 koliko je iznosila u općini Nova Gradiška, dok je gustoća aktivnih poljoprivrednika utvrđena na osnovama obradivih površina za Zajednicu općina Osijek iznosila 13,5, a kretala se u rasponu od 6,7, kolika je bila u općini Orahovica, do 19,6, kolika je bila u općini Nova Gradiška.

Odstupanja prosječne gustoće aktivnih poljoprivrednika u bivšoj Zajednici općina od prosječne gustoće aktivnih poljoprivrednika u Republici Hrvatskoj iznosila su sa stajališta poljoprivrednih površina svega -0,4 jedinice, a sa stajališta obradivih površina -6,5 jedinica. Odstupanja gustoće aktivnih poljoprivrednika u pojedinim općinama od prosjeka gustoće aktivnih poljoprivrednika za bivšu Zajednicu općina Osijek, obračunata na osnovi poljoprivrednih površina kretala su se od -6,2 do +4,7 jedinica, a na osnovi obradivih površina od -6,8 do +6,1 jedinica. Na najvećanegativna odstupanja nailazimo u općini Orahovica, a na najveća pozitivna odstupanja u općini Nova Gradiška.

Nesumnjivo je da je broj aktivnih poljoprivrednih stanovnika mali, posebice usporedimo li ga s brojem domaćinstava koja imaju poljoprivredna gospodarstva. Koristeći primjer bivše Zajednice općina Osijek vidimo da je, u 1981. godini na 117.229 domaćinstava koja su imala poljoprivredna gospodarstva dolazilo 81.943 aktivnih poljoprivrednika, što znači da je na jedno domaćinstvo poljoprivrednim gospodarstvom dolazilo u prosjeku svega 0,7 aktivnih poljoprivrednika.

Međutim, sliku stanja broja aktivnih poljoprivrednika na jedno domaćinstvo s poljoprivrednim gospodarstvom donekle mijenja rezultat ankete³ koja je provedena na području Zajednice općina Osijek. Od ukupnog broja anketiranih domaćinstava koji je iznosio 168, 75 domaćinstava ili 44,6 % imalo je jednog aktivnog člana, 66 domaćinstava ili 39,3% dva člana, 17 ili 10,1% tri člana, 8 ili 4,8% četiri člana, a po jedno domaćinstvo ili 0,6% imalo je čak pet odnosno šest aktivnih članova. Neslaganja su znatna i ona su, po našem mišljenju, jednim dijelom posljedica nepodudarnosti vremena u kojemu su podaci prikupljeni, ali, vjerujemo, više su posljedica nepreciznosti u definiranju osobe aktivnog poljoprivrednika i nedovoljne kritičnosti u prihvaćanju izjave poljoprivrednika od strane popisivača, odnosno anketara. Na takav zaključak nas upućuje zapažanje o velikom broju starijih osoba koje žive u okviru domaćinstava čije se izjave o aktivnosti, s obzirom na fizičke snage, često teško mogu prihvatiti. Osim toga, uočeni mali broj aktivnih poljoprivrednika po domaćinstvu, koje ima poljoprivredno gospodarstvo, posljedica je činjenice koja se ne smije zanemariti, a to je da poljoprivredna gospodarstva posjeduju i domaćinstva nepoljoprivrednika, staračka domaćinstva ali i mješovita domaćinstva tj. domaćinstva u kojima su neki od članova zaposleni u izvanpoljoprivrednim djelatnostima. Ti članovi domaćinstava, statistički prikazani kao nepoljoprivrednici mogu biti, a često i jesu, u izvjesnoj, većoj ili manjoj mjeri, angažirani na poljoprivrednim poslovima. Iz rezultati provedene ankete to potvrđuju. U svim anketiranim mješovitim domaćinstvima većina članova zaposlenih izvan gospodarstva

povremeno radi u gospodarstvu. Ovaj trenutak svakako unekoliko mijenja naša saznanja o stanju na koje nam ukazuju podaci o gustoći aktivnih poljoprivrednika.

Smanjivanje broja aktivnih poljoprivrednika posljedica je različitih utjecaja, međutim, vjerujemo, da su na taj proces u najvećoj mjeri utjecali relativno nepovoljni uvjeti za poljoprivrednu aktivnost, prije svega nepovoljni uvjeti stjecanja dohotka.

Vrlo je teško dati ocjenu gustoće aktivnih poljoprivrednika stoga što se teži optimalnoj gustoći, a ona ovisi o mnogo čemu, prije svega o organizaciji proizvodnje, o proizvodnoj orijentaciji i tehničkoj opremljenosti, ali i, što posebno naglašavamo, o kakvoćnim osobinama aktivnog poljoprivrednog stanovništva, o njegovoj spolnoj i dobnoj strukturi te o njihovoj obrazovanosti, kao i o njihovoj motiviranosti.

Dobna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva Republike Hrvatske u 1981. godini, izračunata na osnovi podataka o aktivnom stanovništvu koje je obavljalo zanimanje u djelatnosti "poljoprivreda i ribarstvo", na dan obavljenog popisa stanovništva, navedena je u pregledu koji iznosimo u nastavku.

Tablica 7.

AKTIVNO STANOVNIŠTVO REPUBLIKE HRVATSKE KOJE JE OBAVLJALO ZANIMANJE U DJELATNOSTI "POLJOPRIVREDA I RIBARSTVO" U 1981. GODINI

Dobna skupina	Broj aktivnih	% sudjelovanja
ispod 20 godina	11545	2,7
od 20 do 29	40378	9,3
od 30 do 39	49807	11,4
od 40 do 54	161358	37,0
od 55 do 64	86714	19,9
65 i više	84265	19,4
Nepoznato	1399	0,3
Ukupno:	435466	100,0

Izvor: SG SRH - 1987, str. 87.

Dobna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva opći je izraz kakvoće radne osnove poljoprivrede i pokazatelj opredijeljenosti mlađih poljoprivrednih stanovnika za aktivnost u toj oblasti. Životna dob aktivnog poljoprivrednika presudan je čimbenik koji utječe na njegovu sklonost da se obrazuje, da prihvati novu tehniku i tehnologiju, da promijeni navike u proizvodnji i potrošnji, da se bori za veći dohodak, da proširi svoje gospodarstvo, da se orijentira

³ Anketa je provedena u prvoj polovini 1989. godine i njome je bilo obuhvaćeno 168 domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom, i to po 12 svrstanih po veličini u 6 kategorija u svih 14 općina bivše Zajednice općina Osijek.

Kategorije gospodarstava su bile:

I. do 1 ha	IV. od 3 do 5 ha
II. od 1 do 2 ha	V. od 5 do 8 ha
III. od 2 do 3 ha	VI. od 8 ha na više

na proizvodnju za tržište itd. Ukratko o zastupljenosti pojedinih dobnih skupina u strukturi, u velikoj mjeri ovisе rezultati poljoprivredne aktivnosti.

Od ukupno 435,466 aktivnih poljoprivrednih stanovnika Republike Hrvatske u dobnj skupini do 20 godina nalazilo se 2,7%, u dobnj skupini od 20 do 29 godina 9,3%, odnosno u dobnim skupinama, koje obuhvaćaju radnu osnovu budućeg razvoja hrvatske poljoprivrede, nalazilo se svega oko 12% aktivnih poljoprivrednika. Dobnu skupinu od 30 do 39 godina činilo je 11,5% aktivnih poljoprivrednika, a dobnu skupinu od 40 do 54 godine 37,1%, odnosno osobe u srednjoj životnoj dobi predstavljale su 48,6% ukupnog broja aktivnih poljoprivrednika. Dobnu skupinu od 55 do 64 godine činilo je oko 20% aktivnih poljoprivrednika, a oni stariji od 65 godina sudjelovali su s 19,4% u njihovom ukupnom broju, što znači da su aktivni poljoprivrednici, čiji se radni vijek bliži kraju ili je već na kraju, sudjelovali u ukupnom broju aktivnih poljoprivrednika s gotovo 40%.

Dobnu strukturu aktivnog poljoprivrednog stanovništva Republike Hrvatske obilježava dakle relativno visoko sudjelovanje starijeg stanovništva, a relativno nisko sudjelovanje dobnih skupina iz kojih bi se trebali regrutirati budući glavni nositelji poljoprivredne aktivnosti. Podvlačimo malo sudjelovanje osoba, aktivnih poljoprivrednika, u životnoj dobi do 29 godina. Uvažavajući njihov broj i broj postojećih domaćinstava koja posjeduju poljoprivredno gospodarstvo, od 569.221 domaćinstava svega 9,12% imalo bi osobu koja bi u perspektivi mogla preuzeti brigu o gospodarstvu. Uzmemo li u obzir da su od 51.923 aktivnih poljoprivrednika u životnoj dobi od 29 godina 24.073 ili 46,4% ženske osobe, onda se postotak domaćinstava koja bi u perspektivi mogla imati nasljednika koji bi bio nositelj poljoprivredne aktivnosti na vlastitom gospodarstvu svodi na svega 4,89% što je uistinu, sa stajališta perspektiva razvoja poljoprivrede zabrinjavajuće.

Na punu ozbiljnost stanja u pogledu dobne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva ukazuje i situacija na području bivše Zajednice općina Osijek zato što ono, po mnogo čemu, predstavlja osnovno poljoprivredno područje u Republici Hrvatskoj.

Prema rezultatima popisa stanovništva u 1981. godini aktivno poljoprivredno stanovništvo na području bivše Zajednice općina Osijek bilo je raspoređeno po dobnim skupinama kako je navedeno u pregledu koji u nastavku iznosimo.

Tablica 8.

AKTIVNO POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO NA PODRUČJU BIVŠE ZAJEDNICE OPĆINA OSIJEK PO DOBNIM SKUPINAMA U 1981. GODINI

Dobna skupina	Broj aktivnih poljoprivrednika	% sudjelovanja
do 14 godina	34	0,0
od 15 do 19	2309	2,8
od 20 do 27	5510	6,7
od 28 do 44	19298	23,6
od 45 do 49	11664	14,2
od 50 do 59	22438	27,4
od 60 do 64	6192	7,6
65 i više	14307	17,5
Nepoznato	191	0,2
Ukupno:	81943	100,0

Izvor: SG ZOO 1985, str. 56.

Razrada dobnih skupina u prikazu dobne strukture aktivnih poljoprivrednih stanovnika na području bivše Zajednice općina Osijek, razlikuje se od razrade dobnih skupina po kojoj je prikazana dobna struktura aktivnih poljoprivrednih stanovnika Republike Hrvatske. Međutim, usprkos ovim razlikama i za dobnu strukturu aktivnih poljoprivrednih stanovnika na području bivše Zajednice općina Osijek možemo utvrditi da je obilježava relativno visoko sudjelovanje starijih aktivnih poljoprivrednika, a relativno mala zastupljenost mladih, i to posebno onih do 27 godina starosti, koji bi u budućnosti mogli i trebali preuzeti ulogu nositelja aktivnosti poljoprivrednih gospodarstava.

I u ovom slučaju, stavljajući u odnos broj domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom na području bivše Zajednice općina Osijek, koji je prema popisu 1981. godine iznosio 117.229, s brojem aktivnih poljoprivrednih stanovnika do 27 godina starosti, a koji je iznosio 7.853, od kojih su bili 5.449 muškarci, a 2.404 žene, dolazimo do zaključka da bi svega 6,7% tih domaćinstava imalo nasljednika, odnosno osobu koja bi u perspektivi mogla preuzeti brigu o gospodarstvu. Pripisujući moguće svojstvo nasljednika, u smislu preuzimanja brige o aktivnosti gospodarstva u budućnosti, samo muškim osobama, tada bi, na području bivše Zajednice općina Osijek, svega 4,6% domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom imalo osiguranog nositelja aktivnosti u budućnosti.

Razumljivo je da je nepovoljna dobna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva posljedica napuštanja poljoprivrede od strane mladih. Proces započet već pedesetih godina, nastavljen nešto većim

intenzitetom šezdesetih, a značajno razvijen sedamdesetih godina, pod utjecajem niza čimbenika, posebno nepovoljnog ekonomskog položaja privatne poljoprivrede i poljoprivrednika u njoj, pridonosio je orijentaciji mladih na aktivnost u izvanpoljoprivrednim djelatnostima. Usporedba sudjelovanja nekih dobnih skupina aktivnih poljoprivrednika prema popisima u 1971. i 1981. godini to vjerno pokazuje.

Tablica 9.

*DOBNA STRUKTURA AKTIVNOG
POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU
BIVŠE ZAJEDNICE OPĆINA OSIJEK U 1971. I 1981.
GODINI*

Dobna skupina	Godina	
	1971.%	1981.%
do 14 godina	0,7	0,0
od 15 do 49 godina	66,3	47,3
od 50 do 64 godine	21,7	35,0
65 i više	11,3	17,5
Nepoznato	0,0	0,2
Ukupno:	100,0	100,0

Izvor: SG ZOO - 1979, str. 46.

SG ZOO - 1985, str. 56.

U 1971. godini osobe od 15 do 49 godina činile su 66,3% ukupnog broja aktivnih poljoprivrednika, a deset godina kasnije svega 47,3%. Sudjelovanje osoba starijih od 50 godina u ukupnom broju aktivnih poljoprivrednika u 1971. godini iznosilo je 33,0%, a u 1981. godini 52,5%. Nije bez značaja niti podatak da se u 1971. godini 1.242 osobe do 14 godina izjasnilo kao aktivni poljoprivrednici, a u 1981. godini samo 34.

Na ozbiljnost problema nepovoljne dobne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva ukazuje i usporedba dobnih struktura ukupnog aktivnog stanovništva, aktivnog poljoprivrednog stanovništva i aktivnog stanovništva u zanimanju rudari, inustrijski i srodni radnici.

Tablica 10.

*DOBNA STRUKTURA UKUPNOG I DIJELOVA
AKTIVNOG STANOVNIŠTVA REPUBLIKE HRVATSKE
PREMA POPISU 1981. GODINE*

Dobna skupina	Ukupno aktivno stanovništvo %	Aktivno stanovništvo - rudari incl. i ostali radnici %	Aktivno polj. stanovništvo %
do 20 godina	3,67	3,07	2,65
20 do 29 godina	28,56	34,21	9,27
30 do 39 godina	23,74	25,77	11,44
40 do 54 godine	32,00	33,25	37,05
55 do 64 godine	7,08	3,00	19,91
65 i više godina	4,50	0,31	19,35
Ukupno:	99,55	99,61	99,67

Izvor: SG SRH - 1987, str. 86

Napomena: Neslaganja u zbroju posljedica su zaokruživanja.

Aktivni stanovnici do 29 godina starosti u ukupnom broju aktivnih stanovnika u Republici Hrvatskoj sudjeluju sa 32,23%, u broju rudara, industrijskih i srodnih radnika s 37,28%, au broju aktivnih poljoprivrednika sa svega 11,92%.

Aktivni stanovnici od 30 do 39 godina sudjeluju u ukupnom broju aktivnih stanovnika s 23,74%, u ukupnom broju rudara, industrijskih i srodnih radnika s 25,77%, u ukupnom broju aktivnih poljoprivrednika sa svega 11,44%. Manje više na podjednaku zastupljenost u ukupnom broju aktivnih u ukupnom broju rudara, industrijskih i srodnih radnika i u ukupnom broju aktivnih poljoprivrednika, nailazimo kod dobne skupine od 40 do 54 godine, dok aktivni stanovnici preko 55 godina sudjeluju u ukupnom broju aktivnih s 11,58%, u ukupnom broju rudara, industrijskih i srodnih radnika s 3,31%, a u ukupnom broju aktivnih poljoprivrednika čak s 39,26%.

Na opravdanu zabrinutost, zbog pogoršanja dobne strukture aktivnih poljoprivrednika, ukazuju i rezultati već ranije spomenute ankete. Od 168 anketiranih domaćinstava 11,4% imalo je nositelja u starosti od 25 do 34 godine života, 15,5% imalo je nositelja u starosti od 35 do 44 godine, 16,2% imalo je nositelja u starosti od 44 do 49 godina, 33,1% imalo je nositelja u starosti od 50 do 60 godina, a 23,8% imalo je nositelja u starosti od preko 60 godina. Na ozbiljnost stanja ukazuju i izjave anketiranih prema kojima od 168 nosilaca domaćinstava svega 23 ili 13,7% ima nasljednika od kojih tri imaju do 15 godina, jedanaest između 15 i 24 godine, osam između 25 i 34 godine, a jedan između 35 i 44 godine.

I spolna struktura je kakvoća koja obilježava aktivno poljoprivredno stanovništvo. Njeno značenje proizlazi iz motiva uključivanja žena u neposrednu poljoprivrednu aktivnost, koji su redovito ekonomske i socijalne prirode. Isticanjem motiva socijalne prirode želi se naglasiti mogući utjecaj položaja žene u obitelji, te veličine i strukture obitelji, a isticanjem motiva ekonomske prirode mogući utjecaj tipa domaćinstva poljoprivrednika, veličine poljoprivrednog gospodarstva, proizvodne orijentacije gospodarstva, tržišne usmjerenosti gospodarstva i položaja poljoprivrednih proizvoda na tržištu, značenja koje za domaćinstvo poljoprivrednika ima poljoprivredna aktivnost kao izvor prihoda, tehničke opremljenosti gospodarstva itd.

Značenje spolne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva posljedica je njenog utjecaja, koji se ostvaruje zajedno s drugim utjecajima, na strukturu poljoprivredne proizvodnje, na intenzivnost proizvodnje, na stupanj robnosti gospodarstva, na

tendencije u opremanju gospodarstva tehničkim sredstvima, na oslobađanje muškaraca-poljoprivrednika za rad u izvanpoljoprivrednim djelatnostima itd.

Utjecaji na stvaranje određene spolne strukture i posljedice njena djelovanja su gotovo identični, pa je stoga spolna struktura istovremeno i uzrok i posljedica određenih pojava u poljoprivrednoj aktivnosti.

Spolnu strukturu aktivnog poljoprivrednog stanovništva u Republici Hrvatskoj obilježava relativno visoko sudjelovanje žena. Prema rezultatima popisa stanovništva, 1971. godine od ukupno 828.389 aktivnih poljoprivrednih stanovnika u našoj Republici 376.121 ili 45,4% bile su žene. Deset godina kasnije od 414.742 aktivnih poljoprivrednih stanovnika 198.865 ili 47,9% bile su žene. Povećano sudjelovanje žena u strukturi aktivnog poljoprivrednog stanovništva pripisujemo uporabi povećanih mogućnosti zapošljavanja muškaraca u izvanpoljoprivrednim djelatnostima i prijenosu radnih obveza u proizvodnji na gospodarstvu na ženu-poljoprivrednika koja je u posljednje vrijeme u značajnoj mjeri rasterećena obiteljskih obveza, posebno obveza na podizanju i odgoju djece, zbog smanjenja njihovog broja.⁴

Veći broj utjecaja koji djeluju na razvijanje spolne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva, kao i nejednak intenzitet kojim djeluju, pridonio je pojavi razlika između takovih struktura u Republici Hrvatskoj i na njenim užim područjima. Tako je npr. na području bivše Zajednice općina Osijek, postotak sudjelovanja žena u aktivnom poljoprivrednom stanovništvu u 1971. godini iznosio 38,7%, a u 1981. godini 35,6%. Po pojedinim općinama bivše Zajednice općina Osijek ovaj postotak kretao se u 1971. godini od 31,2% do 47,6%, au 1981. godini od 19,5% do 48,3%.

Na veliki broj mogućih utjecaja na stvaranje određene spolne strukture ukazuju i razlike između stopa sudjelovanja žena u aktivnom poljoprivrednom stanovništvu na pojedinim područjima u 1971. i 1981. godini. Razlika u stopama koja je za cijelu bivšu Zajednicu općina Osijek iznosila -2,1%, kretala se po općinama od -26,4% u općini Orahovica do +1,9% u općini Podravska Slatina. Međutim, bez obzira na predznak razlike u oba slučaja ova su odstupanja značila smanjenje broja žena aktivnih poljoprivrednika i to u

općini Orahovica za 2.142 osobe, a u općini Podravska Slatina za 2.218 osoba.

Smanjenje broja žena aktivnih poljoprivrednika dovelo je do promjena u njihovoj dobnoj strukturi, jer se naročito naglo smanjuje broj žena u dobnim skupinama do 49 godina starosti. Žene aktivnih poljoprivrednici do 49 godina starosti činile su u 1971. godini 69,0% njihova ukupnog broja, a deset godina kasnije svega 47,6%. Smanjenje broja žena aktivnih poljoprivrednika u ovoj životnoj dobi koje je u apsolutnom broju iznosilo 31.406 osoba, posljedica je specifičnih utjecaja kojima su podložne gotovo isključivo mlade žene, kao što su napuštanje aktivnosti u poljoprivredi zbog udaje ili zapošljavanja u izvanpoljoprivrednim djelatnostima, a nerijetko i zapošljavanja u inozemstvu, zatim zbog prijelaza u skupinu starijih, a rjeđe i smrti. Sudjelovanje žena starijih od 50 godina, u ukupnom broju žena aktivnih poljoprivrednika, iznosilo je u 1971. godini 31,0%, dok se u 1981. godini ovo sudjelovanje povećalo na 52,4%, uz stvarno smanjenje broja tih žena za 4.746 osoba. Na promjene u broju žena ove životne dobi djelovalo je povećanje broja uslijed prijelaza mladih žena u skupine starijih i smanjivanje broja uslijed prestanka aktivnosti zbog starosti, bolesti ili smrti.

Složenost poljoprivredne proizvodnje uvjetovana prirodnom njena osnovnog sadržaja tj. uzgoja biljaka i životinja i ovisnost rezultata u proizvodnoj aktivnosti o stručnosti poljoprivrednika čini stručnost odnosno obrazovnost poljoprivrednika, koja joj je pretpostavka, neobično značajnim kakvoćnim obilježjem aktivnog poljoprivrednog stanovništva.

Obrazovanjem poljoprivrednik stječe znanja pomoću kojih oplemenjuje unutrašnje poticajne snage koje ga pokreću u njegovim nastojanjima da uspješno stvara, da uspješno proizvodi.

Naglašavanjem značenja obrazovanja ne zemarujemo i izuzetno veliko značenje proizvodnog iskustva, štoviše, vjerujemo da je puna uspješnost u poljoprivrednoj aktivnosti, uostalom kao i u svakoj drugoj, moguća samo u uvjetima sretnog spoja znanja, iskustva i htijenja.

Obrazovanost aktivnog poljoprivrednog stanovništva u Republici Hrvatskoj je nezadovoljavajuća, ali se može ocijeniti i slabom.

Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje u djelatnosti "poljoprivreda i ribarstvo" prema rezultatima popisa stanovništva 1981. godine imalo je slijedeću strukturu prema školskoj spremi.

⁴ Smanjenje broja djece posljedica je značajnog smanjenja stope nataliteta. Tendencije u kretanju ove stope ilustriraju podaci o stopama nataliteta u Republici Hrvatskoj koje su iznosile:

u 1953. g. 22,8%	u 1981. g. 14,7%
u 1961. g. 17,8%	u 1985. g. 13,5%
u 1971. g. 14,6%	u 1986. g. 13,0%

Tablica 11.

**AKTIVNO STANOVNIŠTVO REPUBLIKE HRVATSKE U
DJELATNOSTI "POLJOPRIVREDA I RIBARSTVO" U
1981. GODINI**

Školska sprema	Broj aktivnih	
	osoba	%
Bez školske spreme	47.060	10,8
Nepotpuno		
osnovno obrazovanje	314.687	72,3
Osnovno obrazovanje	49.759	11,5
Srednje obrazovanje	18.819	4,3
Više obrazovanje	1.438	0,3
Visoko obrazovanje	3.178	0,8
Ukupno:	435,466	100,0

Izvor: SG SRH 1987, str. 88.

Porazna je činjenica da od ukupnog broja aktivnih u djelatnosti "poljoprivreda i ribarstvo", u Republici Hrvatskoj, nepotpuno osnovno obrazovanje ima čak 83,1%, a višu i visoku školsku spremu svega 1,1%. Posebno je nepovoljno stanje u pogledu obrazovanosti aktivnih poljoprivrednika u privatnoj odnosno obiteljskoj poljoprivredi u kojoj gotovo da i nema aktivnih osoba koje bi imale srednje, više ili visoko obrazovanje. Vrijedno je spomenuti, jer to u izvjesnoj mjeri ublažava oštrinu slike stanja, da muškarci, aktivni poljoprivrednici, s nepotpunom osnovnom školom čine 80,9% njihovog ukupnog broja, a žene aktivni poljoprivrednici s nepotpunom osnovnom školom 85,6% njihova ukupnog broja.

Na stanje u poljoprivredi u pogledu obrazovanosti zaposlenih u toj djelatnosti ukazuju i podaci prema kojima se sudjelovanje zaposlenih s nepotpunom osnovnom školom u ostalim privrednim djelatnostima kretalo od 13,3% u trgovini do 50,7% u šumarstvu.⁵

Razlike u obilježjima aktivnog poljoprivrednog stanovništva užih područja prisutne su i kada je riječ o obrazovanosti. One su posljedica različitosti utjecaja djelujućih na stvaranje demografske slike. Kada je riječ o obrazovanosti aktivnih poljoprivrednika ti utjecaji su, među ostalim, veličina i struktura obitelji poljoprivrednika, veličina poljoprivrednog gospodarstva, imovno stanje obitelji, mogućnosti školovanja djece, opredijeljenost za aktivnost u poljoprivredi, mogućnosti zapošljavanja u izvanpoljoprivrednim djelatnostima itd.

⁵ Sudjelovanje zaposlenih s nepotpunom osnovnom školom u 1981. godini bilo je po privrednim djelatnostima kako slijedi: trgovina 13,3%, obrtništvo 16,7%, ugostiteljstvo 22,8%, promet i veze 24,4%, industrija i rudarstvo 27,0%, građevinarstvo 30,6%, vodoprivreda 40,5%, šumarstvo 50,7% i poljoprivreda 83,1%.

Nezadovoljavajuća obrazovanost zaposlenih u poljoprivredi, koja naročito dolazi do izražaja kod usporedbe s obrazovanošću zaposlenih u drugim djelatnostima, posljedica je, s jedne strane, odsutnosti zahtjeva da osoba koja se bavi poljoprivrednom aktivnošću posjeduje određenu školsku spremu, a s druge strane nemotiviranosti potencijalnih poljoprivrednika da se obrazuju. Odsutnost zahtjeva da svaki aktivni poljoprivrednik ima odgovarajuću školsku spremu to više začuđuje što poljoprivredna aktivnost, s obzirom na bogatstvo biljnih vrsta i vrsta stoke koje se uzgajaju, tehniku koja se koristi i tehnologiju koja se primjenjuje, sjedinjuje u sebi potrebu za mnogima i različitim znanjima koja se mogu stjecati u okviru poljoprivredi primjerenog sustava obrazovanja. Za daleko, uvjetno rečeno, jednostavnije djelatnosti koje obavljaju obrtnici, trgovci, ugostitelji i industrijski radnici i drugi potrebno je nakon obvezatnog osmogodišnjeg školovanja i specifično obrazovanje kroz dvije, tri, pa i četiri godine, dok je za poljoprivrednu aktivnost potrebno, kao i za sve građane, samo osmogodišnje obrazovanje, ali i ono prema nastavnom planu i programima koji nisu, barem u jednom svom dijelu, usklađeni s potrebama poljoprivrednika za stjecanjem određenih znanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Poljoprivreda Republike Hrvatske ne ostvaruje u zadovoljavajućoj mjeri svoje ekonomske funkcije — proizvodnju biljnih i životinjskih proizvoda namijenjenih ishrani stanovništva, opskrbi industrije sirovinama i izvozu, sudjelovanja u stvaranju narodnog dohotka, pružanja punog zaposlenja dijelu radno sposobnog stanovništva, te pružanja mogućnosti dijelu ukupnog stanovništva da na dohotku stvorenom u poljoprivredi temelji, općim prilikama u društvu, primjerenu egzistenciju.

Zaključak o nezadovoljavajućoj mjeri ostvarivanja funkcija poljoprivrede Republike Hrvatske utemeljen je na analizi stanja i kretanja u poljoprivredi Republike Hrvatske u razdoblju od 1977. do 1986. godine, koja je iako dio ovog rada zbog njegove opsežnosti izostavljena.

Uvažavajući saznanje da su obilježja rezultata i stanja te tendencije u kretanjima poljoprivredne aktivnosti uvjetovane kvantitativnim i kvalitativnim obilježjima čimbenika poljoprivredne aktivnosti, kao i stupnjem svrhovitosti i racionalnosti njihove uporabe, uzroke nezadovoljavajućeg stanja i nezadovoljavajućih kretanja u poljoprivredi zemlje, ili nekog užeg područja, treba tražiti, prije svega, u sferi obilježja i načina uporebe prirodnih uvjeta, poljoprivrednog

stanovništva i radne snage, posjedovne strukture, tehničke opremljenosti, organizacije poljoprivredne aktivnosti, potrošnje poljoprivrednih proizvoda, te odrednica gospodarskog sustava i agrarne politike.

U osnovi količinskih i kavočnih obilježja uvjeta odnosno čimbenika poljoprivredne aktivnosti, a posebno svrhovitosti i stupnja racionalnosti njihove uporabe, nalazi se čovjek-poljoprivrednik. O čovjeku ovisi mogućnost izvjesne korekcije prirodnih uvjeta i usklađenog djelovanja s njihovim količinskim i kakvoćnim obilježjima. Čovjek-poljoprivrednik je čimbenik stvaranja prikladne posjedovne strukture. I obilježja tehničke opremljenosti ovise o čovjeku, o njegovoj sposobnosti i sklonosti da ostvari pretpostavke za nabavku tehničkih sredstava i da ih nabavi, te sposobnosti da ih svrhovito i racionalno koristi. Čovjek-poljoprivrednik utvrđuje i način organiziranja gospodarstva, opredjeljuje se za sustav gospodarenja, određuje svoje mjesto i ulogu u proizvodnom procesu, utvrđuje proizvodnu orijentaciju gospodarstva i proizvodni program. On ostvaruje izbor poslovnih partnera i utvrđuje sadržaj i oblike poslovne suradnje s njima. Mjera u kojoj je poljoprivredno gospodarstvo tržišno usmjereno također ovisi o čovjeku-poljoprivredniku kao i oblici uključivanja njegova gospodarstva u tržišne tijekove. Konačno i prilagođavanje poslovne politike gospodarstva uvjetima utvrđenim gospodarskim sustavom i agrarnom politikom može biti samo posljedica aktivnosti čovjeka-poljoprivrednika.

Uvažavanjem uloge koju ima i koju namjenjujemo čovjeku-poljoprivredniku u razvijanju količinskih i kakvoćnih obilježja uvjeta ili čimbenika poljoprivredne aktivnosti i u razvijanju svrhovitosti i stupnja racionalnosti s kojima se u procesima poljoprivredne aktivnosti ti uvjeti trebaju koristiti, dolazi se do saznanja da je čovjek-poljoprivrednik, pa prema tome i aktivno poljoprivredno stanovništvo osnovni čimbenik aktivnosti u poljoprivredi, čimbenik o čijim količinskim i kakvoćnim obilježjima ovise rezultati poljoprivredne aktivnosti, pa prema tome i uspješnost s kojom se ostvaruju ekonomske funkcije poljoprivrede u zemlji.

Da li je poljoprivredno stanovništvo Republike Hrvatske, a posebno njegov aktivni dio, s obzirom na svoja obilježja, u stanju ispunjavati ulogu koju mu društvo namjenjuje? Imajući u vidu obilježja tog stanovništva, a i uvjete u kojima djeluje — nije.

Iako ne osporavamo značenje kvantitativnih obilježja poljoprivrednog stanovništva, tj. broja poljoprivrednih stanovnika i poljoprivredne gustoće, ipak ovim obilježjima nećemo posvetiti pažnju koju inače zavrđuju. Napomenut ćemo samo da ova obilježja

ne smiju rezultirati iz odvijanja procesa koji je posljedica nametnute gospodarske politike, kao što je to bio slučaj kod nas u proteklih gotovo pola stoljeća. Od sustva svakog daljnjeg komentara nadomješćujemo citatom čija je poruka nedvosmislena "zanemarivanje demografskih procesa nepovoljno utječe na sam ekonomski razvoj jer su to trajni procesi kod kojih je teško ispraviti ono što je propušteno. Kako je politika demografskog razvoja dio dugoročne politike ekonomskog razvoja to i njezino podvrgavanje kriterijima kratkoročne, tekuće ekonomske politike, posebno politike zaposlenosti koja se često suočava s kratkoročnim problemima, može imati nepovoljne posljedice za dugoročna demografska kretanja na jednom području".⁶

Podvrgavanje demografskog razvitka sela kriterijima, a po mnogo čemu i interesima kratkoročne gospodarske pa i socijalne politike imalo je za posledicu orijentaciju mnogih, naročito mladih članova domaćinstava s poljoprivrednim posjedom, na zapošljavanje u izvanpoljoprivrednim djelatnostima, umnožavanje broja, daljnje usitnjavanje posjeda itd. i kroz to značajno smanjivanje broja aktivnih poljoprivrednih stanovnika i smanjivanje gustoće aktivnih poljoprivrednika.

Gustoća aktivnih poljoprivrednika u Republici Hrvatskoj smanjivala se osobito brzo. To je smanjenje u odnosu na stanje u 1961. godini, na osnovi poljoprivrednih površina, iznosilo u 1981. godini 56,2%, a na osnovi obradivih površina 54,5%, što znači da je u 20 godina gustoća aktivnih poljoprivrednika više nego prepolovljena. Vrijedno je spomenuti da je ovo smanjivanje, na nekim užim područjima, dovelo do osobito nepovoljnog stanja. Kao primjer ističemo općinu Orahovica u kojoj je gustoća aktivnih poljoprivrednika na osnovi poljoprivrednih površina iznosila svaga 6,1, a na osnovi obradivih površina 6,7 jedinica.

Intenzivno smanjivanje gustoće aktivnih poljoprivrednika na području Republike Hrvatske smatramo, u suvremenim prilikama, udaljavanjem od optimalne gustoće kojoj se prirodno teži. U prilog ovakovom stavu govore i pojave velikih površina neobrađenog zemljišta, ekstenziviranja proizvodnih programa, posebice smanjenjem sudjelovanja radno intenzivnih grana i kultura, slabljenja robnosti, snaženja pluraliteta izvora prihoda domaćinstava, upućenosti gospodarstava na rad osoba, članova domaćinstava, zaposlenih u izvanpoljoprivrednim djelatnostima itd.

⁶ Wertheimer-Baletić A. Stanovništvo SR Hrvatske "Školska knjiga" Zagreb 1971. god. str. 11.

Smanjivanje broja aktivnih poljoprivrednih stanovnika pratilo je i slabljenje kakvoće tog dijela stanovništva, prije svega njegove dobne i spolne strukture. Dovoljno je ponoviti značajke dobne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva prema kojima se u 1981. godini svega 12,0% tog stanovništva nalazilo u životnoj dobi do 29 godina, a gotovo 40,0% u životnoj dobi od 55 i više godina. Snagu s kojom izbija problem dobne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva naglašavaju istovjetne značajke dobne strukture rudara, industrijskih i ostalih radnika, prema kojima ovi radnici u životnoj dobi do 29 godina sudjeluju u ukupnom broju radnika sa 37,3%, a oni sa 55 i više godina sa svega 3,3%.

Malo sudjelovanje mlađih osoba u strukturi aktivnih poljoprivrednih stanovnika punom oštrenom naglašava problem nasljeđivanja aktivnosti u oblasti poljoprivrede, odnosno zamjene starih i iznemoglih poljoprivrednika. To je problem, koji će se vrlo brzo predstaviti kao problem radne osnove hrvatske poljoprivrede, kao problem nastavka poljoprivredne aktivnosti, pa i u ovim relativno skromnim okvirima i s ovim relativno skromnim rezultatima.

Napuštanje poljoprivrede od strane mlađih osoba, posebice muškaraca, odrazilo se i na promjene u spolnoj strukturi aktivnih poljoprivrednih stanovnika, u smislu povećanja sudjelovanja žena. Njihovo se sudjelovanje povećalo s 45,4% u 1971. godini na 47,9% u 1981. godini. Iako, s obzirom na tehnička sredstva koja se koriste u poljoprivredi, i ženska radna snaga, u velikom broju radnih zahvata, dolazi u mogućnost da ostvaruje pune radne učinke, ipak smatramo da žena, zbog obveza koje ima kao supruga, majka i kućanica, ne može u cijelosti udovoljavati zadacima koji se postavljaju pred organizatora i nositelja poslovne aktivnosti na privatnom poljoprivrednom gospodarstvu.

Konačno i obrazovanost, koju ističemo kao treće značajno obilježje kakvoće aktivnog poljoprivrednog stanovništva, ne zadovoljava. Od ukupnog broja aktivnih stanovnika u djelatnosti poljoprivrede i ribarstva, u 1981. godini, 83,1% bilo je bez školske spreme ili s nepotpunim osnovnim obrazovanjem. Osnovno obrazovanje imalo je 11,5%, srednje obrazovanje 4,3%, a više i visoko obrazovanje svega 1,1%. Uvažimo li da je riječ o aktivnim poljoprivrednicima i u društvenom i u privatnom sektoru poljoprivrede, nećemo mnogo pogriješiti ako utvrdimo da u privatnom sektoru gotovo i nema aktivnih osoba sa srednjom,

višom i visokom spremom, odnosno da razina obrazovanosti aktivnih poljoprivrednika, posebno u privatnom sektoru, ne može biti osnova za iole značajnije unapređenje poljoprivredne aktivnosti u našoj zemlji.

Dosadašnja razmatranja omogućuju nam da utvrdimo slijedeće:

1. uzroci nezadovoljavajućeg stanja i nezadovoljavajućih kretanja u poljoprivredi Republike Hrvatske, naročito u njenom privatnom sektoru koji je dominantan, nalaze se, s jedne strane, u nepovoljnim obilježjima čimbenika poljoprivredne aktivnosti, a s druge strane u neodgovarajućem stupnju svrhovitosti i racionalnosti njihove uporabe;

2. potencijalni čimbenik o kojemu ovisi razvijanje količinskih i kakvoćnih obilježja uvjeta poljoprivredne aktivnosti kao i svrhovitost i stupanj racionalnosti njihove uporabe je prije svega čovjek-poljoprivrednik;

3. čovjek-poljoprivrednik postaje i efektivni čimbenik razvijanja obilježja uvjeta, svrhovitosti i stupnja racionalnosti njihove uporabe, ako posjeduje sposobnost, znanje, iskustvo i htijenje;

4. pretpostavka sposobnosti, znanja, iskustva i htijenja su životna snaga, obrazovanost i motiviranost, pa stoga napori za unapređivanje poljoprivrede moraju biti usmjereni prvenstveno na čovjeka-nepoljoprivredno stanovništvo, odnosno na vođenje:

— dugoročne aktivne demografske politike u oblasti kretanja broja poljoprivrednih i aktivnih poljoprivrednih stanovnika, što podrazumijeva "prirodni" put razvijanja njihove dobne strukture i općim prilikama primjerene spolne strukture, naročito aktivnog poljoprivrednog stanovništva,

— aktivne obrazovne politike, posebice poljoprivrednih stanovnika opredijeljenih za poljoprivrednu aktivnost, koja će obuhvaćati sve, prilikama i uzrastu, primjerene oblike obrazovanja i na

— vođenje gospodarske, naročito porezne i kreditne i socijalne politike koja će motivirati poljoprivrednika da proizvodi više, bolje, raznovrsnije i jeftinije.

Nesumnjivo ključ se napretka naše poljoprivrede nalazi u našem čovjeku-poljoprivredniku, u njegovoj sposobnosti, znanju i htijenju i stoga je, prvenstveno, zadatak svih nositelja agrarne politike, razvijanje količinskih i kakvoćnih obilježja poljoprivrednog stanovništva kao presudnog čimbenika razvitka poljoprivrede i poljoprivredne aktivnosti.

Rilke Dragutin, Ph. D.

Summary

MAN IN THE SYSTEM OF ACTIVITY FACTORS OF PRIVATE AGRICULTURAL FARMS

The dependence of effects which by their activity are realized in some agricultural farms, thus also the effects realized in the agriculture in the country as well, marked by the quantity and quality conditions, or agriculture activity factors and appropriateness and rationality stage — direct to the need of measure determination in which some of them, because of inadequate characteristics or inadequate rationality stage of use — they appear as the disturbance factors in the results of the desired realization.

Though each of the conditions, natural conditions, the structure of owners, technical equipment, production organization or some other ones can represent, alone or in the union with the others, disturbance factor of the realization of the desired results, due to unfavourable conditions or to the useless or irrational utilization or due to both reasons; but the fundamental disturbance factor appears to be the man-farmer or agricultural population respectively.

Trying to promote agricultural activity in the country but in each organization farm-unit as well, it is indispensable, therefore, to develop the characteristics of the man and agricultural population and activity factors respectively. The question is first of all in the number of the active agricultural population, in their age and sex structure, and also in their education.

In this paper we have tried to point to this problem on the example of the agricultural population of the Republic of Croatia.